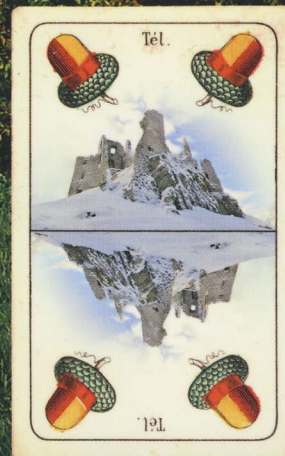
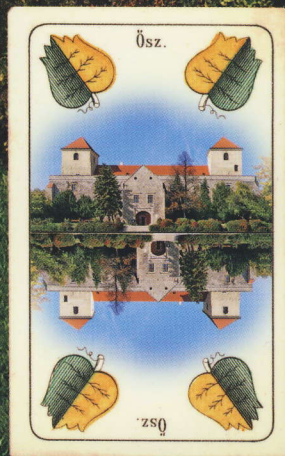
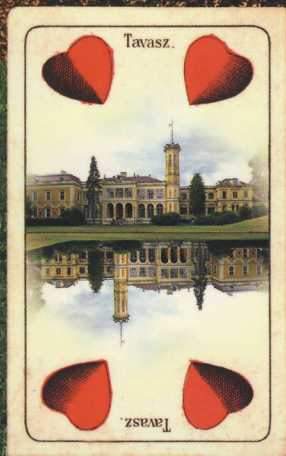

történelem, épített örökség és turizmus

VÁRAK

kastélyok templomok

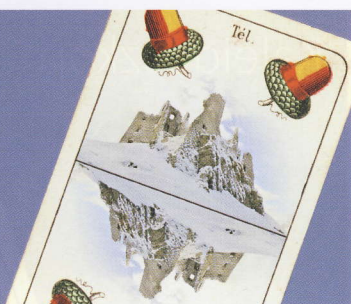
Évkönyv 2015

ISSN 1786-7150
9 771786 715150

4400 Ft

Műhely

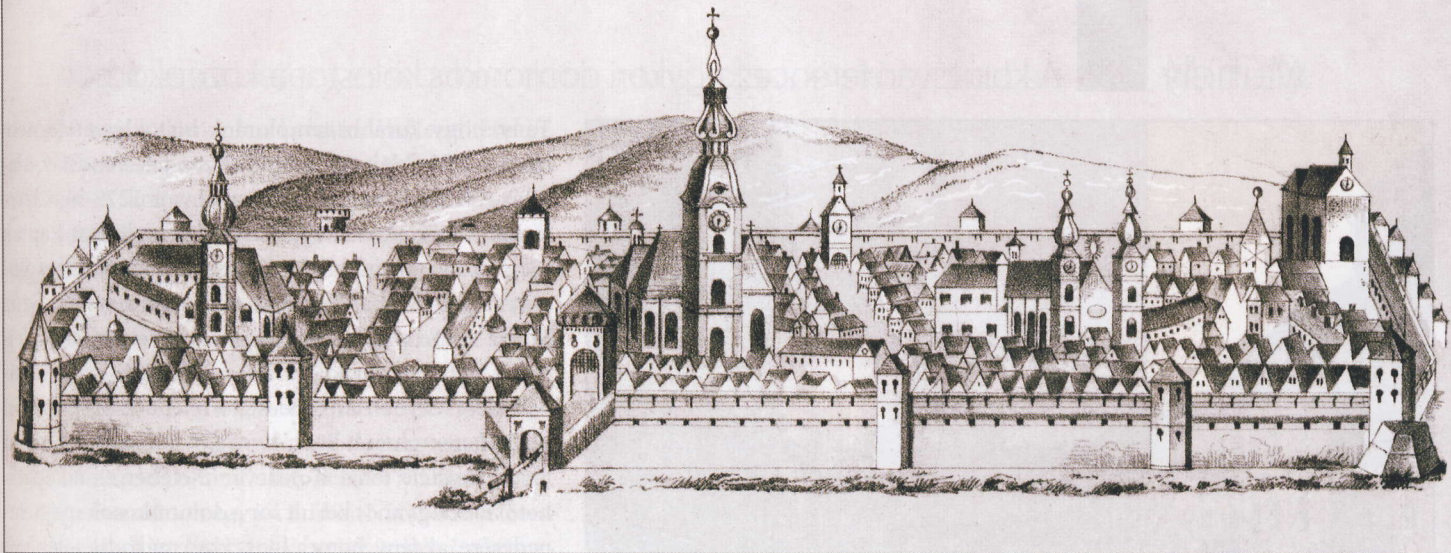
- 6 Feld István: Várak és erődítmények a középkori Magyarországon
- 12 Komjáthy Attiláné Kremnicsán Ilona: A hollókői vár rekonstrukciója
- 18 Buzás Gergely: A pécsi püspökvár a középkorban
- 22 Kőnig Frigyes: Eltűnt várak nyomában – régi térképek alapján
- 26 Ráday Mihály: Újdonságok egy réges-régi házban: a Belvárosi templom Budapest szívében
- 31 Hegyi Dóra – Ringer István: Kutatások a sátoralja-újhelyi vár területén
- 34 Szabó Máté: Római kori villakutatás kis lépésekben
- 38 Boruzs Katalin: Római tábor Szentendrén
- 41 Lupescu Radu: A kolozsvári ferences, egykori domonkos kolostor a középkorban
- 46 Kováts István – Szőke Mátyás: Visegrád 18. századi egyházi emlékei
- 51 Oszolik Maja: Szanda várai
- 54 Mordovin Maxim: Csábrági kutatások
- 58 Szoboszlay Gergely: Toronyiránt – Lakótornyok Sopronban
- 61 Szőke Balázs: Az egykori szegedi Szent Demeter-templom
- 66 Bertók Gábor – Gáti Csilla: Őskori földvár a Mecsekben
- 68 Igor Prohnenko – Zsilenko Mária: A királyházi Nyaláb vár
- 72 Kosdi Attila: Vár-építész gondolatok
- 77 Csók Zsolt – Ana Maria Gruia: Sebesvár – egy Sebes-Körös-völgyi uradalmi székhely újrafelfedezése
- 80 Laszlovszky József: Üveggyártás a Pilisben és egy középkori templom Pomáz-Nagykovácsi pusztán
- 86 Mag Hella: A tereskei Nagyboldogasszony-templom
- 89 Róbert Malček – Titton Viktória: Betekintés a füleki alsó vár késő reneszánsz erődítésének feltárásába
- 94 Pánczél Szilamér Péter – Szabó Máté: Dacia keleti limese – a tájban élő történelem
- 98 Simon Zoltán: A tállyai Rákóczi ház
- 102 Rákóczi Gergely: Az egeri vár és erődrendszer rekonstrukciója
- 108 Karczag Ákos – Szabó Tibor: Egy ismeretlen vár a Kis-Kárpátokban: Jókő–Máriás
- 110 Varga Kálmán: A hit végvárai: Lorettói kápolnák Magyarországon

- 115 Búth Mária: Újabb kutatások a regéci várban
- 118 Nagy László: Gyöngyöspata vára és templomai
- 122 Wittinger Zoltán: A zajtai Szent György-templom felújítása

Krónika

- 126 Bagi Zoltán Péter: Győr 1598. évi visszafoglalása
- 130 Sisa József: Barokk kastélyok Baden-Württembergben
- 133 Horváth Richárd: Mátyás király Nógrádban
- 138 Gillich Olivér A tatai vár
- 142 Vida Gergő: Középkori japán várak és ostromaik
- 146 Varga Kálmán: Esterházy-kastély, Gránátosházak
- 150 Szakonyi Balázs: Motték a ködben – titokzatos várak a középkori Európában
- 154 Basics Beatrix: Lőkösháza, Vásárhelyi–Bréda-kastély
- 158 Gurzó K. Enikő: Gyömrő míves veretű koronája, a Teleki-kastély
- 163 Virág Zsolt: A püspökszentlászlói kastély a Mecsekben
- 168 Csoltkó Emese: A jászói premontreiek évszázadai
- 172 Velladics Márta – Virág Zsolt: A gyulai Harruckern–Wenckheim–Almásy-kastély
- 178 Szibler Gábor: A tatai vár bravúros visszafoglalása 1597-ben
- 182 Nagy Szabolcs Balázs: Kutatások Újlaki Miklós várpalotai rezidenciája nyomában
- 186 Csorba Csaba: Tokaj ostroma 1565-ben
- 190 Kocsis Andrea: Egy szégyenlős templom: Illés

Lupescu Radu

A kolozsvári ferences, egykori domonkos kolostor a középkorban

Kolozsvár legrégebbi fertályában, az Óvárban található a város egyik legkorábbi egyházi létesítménye, az egykori domonkos, jelenlegi ferences kolostor. Mindig is meghatározó eleme volt a város vallási életének, a viszonylag épen megmaradt kolostoregyüttes pedig Kolozsvár kiemelt jelentőségű műemlékei közé tartozik. A második világháborút követően zeneiskola működött a kolostorban, aminek következtében az épület nem volt hozzáférhető a kutatás számára. Ez a helyzet 2011-ben változott meg, amikor a ferencesek visszakapták a kolostort és megkezdődött az épület felújítása. Ezt előkészítendő, átfogó kutatás keretei között próbáltuk meg tisztázni a létesítmény történetét és építéstörténetét, amely a tervezési dokumentáció alapját is képezte. Ebben a munkában, a cikk szerzőjén kívül, részt vett Kovács Zsolt, Adrian Andrei Rusu, Viorica Rusu Bolindeț és Szócs János. A jelen írás e kutatások eredményeit foglalja össze.

A kolozsvári domonkos kolostor alapításának körülményeiről sajnos semmi pontosat nem tudunk. 1397-ben említik először, akkor azonban már minden bizonnyal több évtizedes városi jelenléttel büszkélkedhetett. Az alapítás összefüggésben állhatott a város életébe gyökeres változást hozó városi kiváltsággal, amit I. Károly 1316-ban adományozott Kolozsvár lakóinak. A történelmi kutatás ugyanis egyértelműen kimutatta, hogy a ferencesekkel ellentétben, a domonkosok csak a fejlettebb, nagyobb gazdasági potenciállal rendelkező városokban telepedtek le. Az első koldulórend volt, amelyik megjelent a város életében, és hosszú időn keresztül az egyedüli is maradt. A ferencesek például alig a 15. század végén tudtak a város vallási életébe bekapcsolódni Mátyás király közbenjárásának és támogatásának köszönhetően.

A domonkosok megtelepedésével kapcsolatban még a 18. században is élt annak az elképzelésnek a

hagyománya, miszerint a szerzetesek a város egykori plébániatemplomát kapták meg, a világi papság pedig átköltözött az újonnan épült Szent Mihály-templomba. A kolostoralapítás kérdését a szakirodalomban azóta is szoros összefüggésben tárgyalják a város első plébániatemplomának a helyével, és képezik Kolozsvár korai történetének egyik igen fontos, de máig sem tisztázott fejezetét. Azt, hogy a kolostor templomának a helyén eredetileg a plébániatemplom állt, az elmúlt két évszázadban további megfigyelésekkel és adatokkal támasztotta alá a kutatás. Közülük különösen a várostopográfiai szempont érdemel figyelmet, ugyanis a rendi templom az Óvár központi terének keleti oldalán áll, ahova a korai plébániatemplomot is nyugodtan el lehet képzelni. E korai templom alapfalait vélték látni azokban a falakban is, amelyeket a szentély alatti kriptában talált meg Bágyuj Lajos az 1970-es években.

Kolozsvár látképe 1759-ből
(Szakáll János
aranyműves metszete)

Kolozsvár történelmi
belvárosa 1750 körül

Az Óvár piactere, háttérben a ferences templommal, 1859 (Veress Ferenc)

Fiókáit etető, önfeláldozó pelikán. Figurális konzol a refektóriumban

A ferences templom belseje

Tény, hogy korábbi templomok birtokbavétele nem egyedülálló jelenség a koldulórendek rendház-alapítási történetében. A Selmecbányán 1275-ben letelepedő domonkosok egy korábbi templomot kaptak meg. A 14. század elején Debrecen plébániatemplomát foglalták el a domonkosok, átkeresztelték Szűz Mária tiszteletére és lelkipásztori tevékenységet fejtek ki benne. Pápai parancsra úzték ki őket 1326-ban. Szécsényben a ferencesek a település Árpád-kori plébániatemplomát kapták meg. A plébániatemplom birtokbavétele tehát Kolozsvár esetében is elképzelhető. Bárhogyan is került sor a domonkosok megtelepedésére, az tény, hogy a 14. század második felében a rend már jelen volt Kolozsváron, ami egyértelműen a városiasodási folyamat előrehaladására utal.

A 2013-ban végzett régészeti kutatás egyik célkitűzése éppen a korai plébániatemplom kérdésének a tisztázása volt. A templomszentély alatti kriptában előkerült falakról bebizonyosodott, hogy valójában egy nagyobb méretű római épület dél-keleti sarka. A 80 cm vastagságú két fal igen hosszú szakaszon megőrződött. Az általuk határolt területen a római település faépítkezéseinek két periódusára utaló nyomok kerültek elő. Az ezekre hordott töltésrétegre fektették azokat a nagyméretű kőlapokat, amelyek most is látszanak a kriptában és a jelenlegi járószintet képezik. A kövek egy része másodlagosan került ide. A kőpadló, a rajta talált szesztercius alapján, a 2. század második felére datálható. Valószínűleg, az udvar burkolatáról van szó, de az sincs kizárva, hogy utcaburkolat volt. A burkolat egyértelműen igazodik az épülethez. Úgy tűnik, hogy az épületet, vagy legalábbis egy részét, a 3. században elbontották, ugyanis a déli fal nyugati végében cocchiopesto típusú burkolat került elő nagyobb felületen, a visszabontott falon is. A 18. századi építkezések alkalmával a kripta falait ráhelyezték a létező római falakra, a masszív kőpadlót pedig megőrizték az új kripta járószintje számára.

Noha a régészeti kutatás egyértelműen cáfolta a kriptában található falak kapcsolatát a korai plébániatemplommal, a kérdés továbbra is nyitott maradt. A kolostor keleti udvarában megnyitott kutatóárokban ugyanis egy félköríves záródású épület alapozása került elő, amelyet a visszabontott római falakra helyeztek. Teljes átmérője 6–7 m lehetett, azaz elég széles ahhoz, hogy egy nagyobb templom, akár plébániatemplom apszisának tekintsük. Utólag, észak felől, kisebb épületet csatlakoztattak hozzá, amely belülről vakolva volt. Az apszist nagyobb összefüggéseiben sajnos nem sikerült megvizsgálni, mivel egyik végét a kolostor keleti szárnya, illetve a Möller által tervezett szellőztetőcsatorna, a másikat pedig egy modern vízcsatorna aknája vágta át. Noha az apszis építészeti kontextusa nagyon bizonytalan, az azonban valószínű, hogy a középkorban épült. Vagy akkor bontották el, amikor az Óvár városfalát építették, vagy amikor a domonkos kolostort emelték.

1397-ben, a domonkos kolostor első említésekor, igen fontos eseményre került sor az épület sekrestyéjében. A kolozsmonostori bencés apát és az erdélyi püspök közötti perben a Szentszék kivizsgálást rendelt el, és mivel az erdélyi felperes és a tanúk túl szegények voltak ahhoz, hogy Rómába menjenek, a tanúkihallgatásra a kolozsvári kolostorban került sor. Több tucat tanú vonult fel, akik a sekrestyében található Szent Domokos-oltárnál tettek vallomást. Az oklevél említi Györgyöt, a kolostor perjelét, aki egyben az erdélyi domonkos kerület vikáriusa volt. Mindezek az adatok egy jól működő, stabil szerzetesi létesítményről tanúskodnak, amely erdélyi viszonylatban is a jelentősebbek közé tartozott, hiszen perjele az erdélyi kerület vezetője volt.

A 14. századi kolostorról eddig szinte semmit nem tudunk, de a most végzett régészeti és falkutatás igen fontos adatokkal szolgált ez ügyben is. A templomnak két periódusát sikerült elkülöníteni. A padlástérben megfigyelhető boltozatlenyomatok arról tanúskodnak, hogy a templom eredetileg háromhajós építmény volt, két keskeny mellékhajóval, és egy széles főhajóval. A 15. század végén ezt a boltozatot elbontották és más rendszerben boltozták újra a templomot. A korai templom datálását segíti, hogy a falkutatás során, a templom északi falán, amely a kolostor belső udvarára tekintett, falképtöredékek kerültek elő. A felfedezés valószínűleg szenzációs számított, mivel a kolostorban, a roppant igényes épületplasztika mellett, nem őrződtek meg középkori falképek. A freskó az első emelet magasságában került elő, a mostani járószinttől számítva egy 60 cm magas sávban. A falképegyüttes felső pereméről van szó, amely a templom diadalívének falától indul és a hajófal teljes hosszára kiterjed a keleti és nyugati szárny csatlakozása között. A folytonos szegélydísz fogja egységbe az egészet és utal arra, hogy a templom északi fala teljes szélességében festve volt. A felső szegélydísz a hajó összmagasságának a kétharmadánál található, azaz a falkép nem emelkedett a főpárkány magasságáig. Alsó része sajnos nem ismert, a földszinten ugyanis semmilyen ráutaló nyom nem maradt meg. A falkép két ház ábrázolásával indul, mint háttér dekorációs elemek. Az egyik emeletes igényes épület, a másiknak csak a nyeregteteje látszik. Folytatásában festett csúcsíves és karéjos keretbe helyezett szentek sorakoznak. Csak a fejük felső része és a dicsfény töredéke látszik, így azonosításuk lehetetlen. Két szó töredéke őrződött meg a falképen: *luce*, illetve egy másik szó, amelyik gótikus c majuszkulával kezdődött. A falképek feletti fal vakolatlan maradt. Később, sajnos nem tudni pontosan mikor, a hajó felső szakaszát is bevakolták. Mivel a falképet akár a 14. század második felébe is datálni lehet, egyértelművé teszi, hogy a templom, amelyet eddig többnyire a 15. század második felébe datáltak, valójában sokkal korábbi, és már a 14. századi kolostoregyüttes részét képezte. A kolostor épületével kapcsolatban, a keleti

A kolostor nyugati homlokzata

szárnyban megőrződött néhány archaikusabb épületplasztikai elem alapján annyi állapítható meg, hogy az első kolostornak legalább keleti szárnya volt. Ilyen a sekrestye keresztboltozata, illetve a mellette levő káptalanterem udvarra tekintő nyílásainak a kerete.

A régészeti kutatás során, a kolostor udvarán, az észak-nyugati sarokban, több középkori sírt tártak fel. Az egyik sírba egy férfit és egy nőt temettek el, amint egymás kezét fogják. Előkerült egy gyerek csontváza is, amelyet a 15. századi kerengő északi fala vágott át. A datálás szempontjából ez igen fontos, mivel bizonyossá vált, hogy a 15. századi kolostor építése előtti időből származnak a sírok. Leletek híján pontosabb datálásuk nem lehetséges. Elképzelhető, hogy a feltételezett korai plébániatemplommal függ össze a körvonalazódó temető, de az sincs kizárva, hogy a domonkosok első, 14. századi kolostorával áll összefüggésben. Írott forrásokból tudjuk, hogy a 14. században a polgárok a domonkos kolostorok köré is

A kolostor belső udvarának északi homlokzata

A ferences kolostor periodizációs alaprajza

temetkeztek, ami az 1370-es években országos jelentőségű konfliktussá duzzadt a világi egyházzal.

A kolozsvári domonkos konvent kétségtelenül a 15. században élte a virágkorát, amikor mindazokból a jótéteményekben is részesült, amelyek a város látványos gazdasági fellendülésével álltak összefüggésben. Ebben fontos szerepet játszott az is, hogy a magyarországi domonkos konventek sorában az elsők között reformálták meg, azaz az egyházi fegyelem és a liturgikus vallásosság sokkal tisztább formában érvényesült az ottani szerzetesi közösségben. Hunyadi János, aki éppen e megreformált domonkos és ferences kolostoroknak volt a nagy támogatója, 1455-ben kelt adománylevelében a kolozsvári domonkos konventnek évi 50 aranyforint értékű sót adományozott a széki sókamarából. A későbbi uralkodók, Mátyás király két alkalommal, II. Ulászló, II. Lajos és Szapolyai János az

Apszisfal a keleti szárny és az Óvár fala között

adományt következetesen megújították, Hunyadi János gesztusa pedig úgy vonult a kolozsváriak tudatába, mint a domonkos kolostor újjászületésének a pillanata. Az eredeti alapítás dátuma ezzel szemben teljesen homályba került. A 16. század elejéig elnyúló adománymegújítás különben nem csak a kolostor építésének az elhúzóására utal, hanem arra is, hogy a konvent fenn tartásának és működésének az alapját képezte.

Hunyadi János adománya pillanatában azonban a kolostor már épülőfélben volt. Ez derül ki Johannes Sleser özvegyének, Margitnak a végrendeletéből, aki egy évvel korábban 25 aranyforintot hagyott a kolostor építésére. A későbbi adományok, különösen a végrendeletek, egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a 15. század második felében a kolostoregyüttes jelentős átépítésen ment keresztül. A kezdeti szerényebb épületek helyébe a részben ma is álló késő gótikus rendházat építették, amely lenyűgöz imponáns méreteivel és igényes részleteivel. A sekrestye mellett felújították a káptalantermet, amelynek nyomott boltozatát centrális pillérre helyezték. A keleti szárnyban, e két tér mellett, még egy sikátort alakítottak ki a hátsó udvar irányába, illetve valószínűleg a kolostor keleti lépcsőháza is ide került. Az északi szárny további fontos tereket foglalt magába. Közülük kétségtelenül késő gótikus építészetünk egyik remekműve, az ebédlőterem a legfontosabb. Mellette rendezték be a konyhát, amelynek csatornarendszerét a régészeti ásatás és a falkutatás tárta fel. Eszerint a friss vizet konzolra helyezett nagy tartályban tárolták, és a fal vastagságában kialakított csatornán keresztül vezették a kemence közelébe. A konyha mellett, a pince sarkában ciszternát építettek, amely a kolostorudvar közepén található kúttal volt összeköttetésben. Előkerült továbbá a szennyvízelvezető csatorna is, amely a használt vizet az Óvár keleti falának az árkába vezette. Nem véletlen, hogy a konyhával szoros összefüggésben, a középkorban egyedül az északi szárnyat pincézték alá. A nyugati szárny volt a legszerényebb. Ez kerengőnyi széles volt mindössze, de lehetővé tette a zárt belső kolostorudvar kialakítását. A kolostornak nem volt déli szárnya. Ezen az oldalon a templom határolta az udvart, amelynek falán továbbra is megőrizték az előző korszakban készült monumentális falképet. A felsorolt földszinti tereket a kerengő folyosója fűzte össze, amelynek ma már csak az északi árkádsora tanúskodik egykori szépségéről. Boltozatához trapéztagos bordát használtak, amely az újabb falkutatások alkalmával került elő. A 18. században a kerengő gótikus boltozatát sajnos elbontották.

A kolostor egyik figyelemre méltó sajátossága, hogy más koldulórendi kolostorokkal ellentétben, kétemeletes volt, az emeleti terek pedig részben megőrződtek. Éppen a legfontosabb keleti szárny emeleti téralakítása marad ismeretlen, mivel a 18. században ezt visszabontották és újat építettek helyette. Az északi szárny első emelete csak részben volt használható a földszinti ebédlőterem hatalmas boltozatának

magassága miatt. A második emeleten viszont úgy tűnik, hogy más kolostorokban is megfigyelhető középső folyosóra két oldalról fűzött cellasorral kell számolni. Ezt a jellegzetes térrendezést sajnos Möller István számolta fel a 20. század eleji helyreállítás során. Az északi szárny második emeletének legdíszesebb helyisége a nyugati végében található. A nyugati homlokzaton díszelgő hatalmas gótikus ablaka egyértelműen utal a jelentőségére. Mivel a konyha felett található, annak melegét kihasználva, télen a szerzetesek tartózkodási helye lehetett, azaz itt volt a melegedő (calefactorium). A nyugati szárny esetében a falkutatás egyértelműen bebizonyította, hogy ez is kétemeletes volt. Udvari- és homlokfalát belülről vakolták, kőből épített válaszfalakkal azonban nem rendelkezett. Déli szárnya ugyan nem volt a kolostornak, de úgy tűnik a második emelet magasságában, a templom udvari falát díszítő falkép felett, emeleti fatornác kötötte össze a keleti és nyugati szárnyat. Erről két, 15. századra datálható ajtó nyílt a templom belsejébe, illetve az első emeleten, a keleti szárny felől további egy ajtót nyitottak a diadalív mellett. Ezek az ajtók a templom szentélyrekesztőjével és talán kisebb oratóriumokkal állhattak összefüggésben.

A 15. század közepén elkezdett építkezés nagyjából a 16. század elejére fejeződhetett be, de mindig adódtak új feladatok, amelyek mozgásban tartották az építőtelet. Patócsi Erzsébet, Dengelegi Pongrác János erdélyi vajda özvegye, az 1470-es években Szent Antal tiszteletére alapított kápolnát, amelyet oltárral és néhány kazulával látott el. Nem sokkal később Somkeréki Erdélyi János és Szamosfalvi Mikola Ferenc Szűz Mária tiszteletére létesített kápolnát, amelyet a templom déli oldalához építettek. 1500 körül a templom korábbi boltozatát bontották el, és az éppen épülőfélben levő szomszédos ferences kolostortemplom (a mai Farkas utcai református templom) mintájára behúzott támpillérekre helyezett új hálóboltozattal fedték be a hajót. Ennek fő támogatója a segesvári származású domonkos szerzetesből lett püspök, Polnar Gábor volt.

A 16. század közepére Kolozsvár a reformáció fontos központjává alakult át. A polgárok 1551 december második felében rohanták meg a kolostort, kifosztották a cellákat, a könyvtárat és a kolostor egyéb házait, a szerzeteseket pedig kizárták az épületből. Castaldo és Bátori Endre vajda nyomására a polgárok végül kiegészítésre kényszerültek a domonkosokkal. A szerzetesek ugyan visszatértek a kolostorba, de már csak idő kérdése volt, hogy meddig maradhatnak a városban. Erre 1556 márciusában került sor. A domonkosokat és a ferenceseket egyaránt kiűzték a városból, mielőtt még Izabella királyné visszatért volna Lengyelországból. A domonkos kolostor átmenetileg éppen Izabellának lett a szálláshelye, majd pedig középkori hagyományait folytatva, itt rendezték be a város iskoláját. ♣

(Ez a cikk a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.)

A kolostor keleti homlokzata

A refektórium

A szentély alatti barokk kripta és római kori falak